

Dobra kultury współczesnej – czy zabytki współczesności?

Od 2003 roku został wprowadzony podział dotychczasowych „dóbr kultury” na zabytki oraz niebędące nimi „dobra kultury współczesnej” (DKW). Jednak jak pokazuje doświadczenie ostatnich kilkunastu lat jedyną skuteczną ich ochroną jest wpis do rejestru zabytków. Czy w świetle powszechnie obowiązujących przepisów DKW mogą i powinny stać się zabytkami?

słowa kluczowe: *dobra kultury współczesnej, dziedzictwo kulturowe, zabytki*

Wstęp

Obowiązująca od 2003 roku ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnosi się przede wszystkim do zabytków, pomijając inne dobra kultury, w tym obiekty najnowsze, które zdefiniowano z kolei w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jako dobra kultury współczesnej (dalej w skrócie DKW). Pojawiła się tym samym grupa interesujących i wartościowych obiektów współczesnych, która nie będąc zabytkami nie podlega zainteresowaniu urzędów konserwatorskich, ale także nie posiada prawie żadnej formalnej i skutecznej ochrony. Dobra kultury współczesnej powinny zostać uwzględnione obligatoryjnie w dokumentach planistycznych (wojewódzkich oraz gminnych) zatem z konieczności tematem tym zajmują się planiści, którym z pomocą przychodzi zazwyczaj środowisko zainteresowanych ekspertów (głównie architektów zrzeszonych w SARP, a także naukowców czy historyków sztuki), wspierając proces tworzenia list i wykazów obiektów współczesnych, a także proponując ogólne zasady ochrony, określając kryteria wyboru itp. W związku z zaistniałą sytuacją pojawia się wiele pytań i wątpliwości w tym te kluczowe, dotyczące zasadności zachowania dziedzictwa współczesnego i utrwalenia go w przestrzeni oraz świadomości obecnych i przyszłych pokoleń.

Wprowadzenie ustawowo nowej kategorii dziedzictwa współczesnego pociągnęło za sobą wiele dyskusji, konferencji, seminariów i spotkań kameralnych, w których podejmowano kwestie związane z uwarunkowaniami i konsekwencjami ochrony obiektów współczesnych¹. Najwięcej emocji oraz

1 m.in.: - seminarium Dobra kultury współczesnej w Stolicy i zasady ich ochrony w polityce przestrzennej m. st. Warszawy oraz ich realizacja w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, 2005 r., Warszawa;

• konferencja Rejestr zabytków czy lista dóbr kultury architektury współczesnej; zorganizowana przez SARP; 11–12 maja 2006 r., Warszawa;

• cykliczna, międzynarodowa konferencja Modernizm w Europie. Modernizm w Gdyni, od 2007 r., Gdynia;

• konferencja Trwałość? Użyteczność? Piękno? Architektura XX wieku w Polsce,

wątpliwości wzbudziło wprowadzenie tej grupy obiektów wyłącznie do ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, co w praktyce, w przypadku wielu obiektów współczesnych nie zapewniło ich skutecznej ochrony². Z drugiej strony wyodrębnienie kategorii obiektów współczesnych spowodowało pochylenie się nad tematem oraz podjęcie szeregu pozytywnych inicjatyw takich jak próby tworzenia list najbardziej wartościowych budowli, zespołów urbanistycznych, dekoracji architektonicznych, pomników itp., powoływano komisje ds. DKW, formułowano zasady wartościowania i oceny dziedzictwa współczesnego oraz propozycje zasad ochrony. Pojawiły się postulaty tworzenia dokumentacji oraz podjęcia działań edukacyjnych, które przybliżyłyby tematykę obiektów współczesnych szerszemu gronu odbiorców. Na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat zmieniło się zdecydowanie podejście do dziedzictwa drugiej połowy XX wieku. Z jednej strony pojawiała się krytyka rozwiązań powtarzalnych i stypizowanych, krytyka złej jakości wykonawczej oraz materiałowej. Z drugiej strony docenione zostały rozwiązania indywidualne obejmujące m.in. obiekty usługowe, lub użyteczności publicznej, pomniki i rzeźby które nieraz cechowała kapitalna myśl twórcza, wyczuwanie współczesnej kompozycji, detalu (np. sgraffita, okładziny ceramiczne), nowatorskie rozwiązania konstrukcyjne, dbałość o integralność bryły, detalu i wyposażenia wnętrza. Niestety mimo zmiany podejścia do dziedzictwa 2 połowy XX w., wiele obiektów „współczesnych” zostało częściowo, lub całkowicie przekształconych, utraciły one swój pierwotny charakter i trudno odczytać w nich dawne walory artystyczne³. Wiele dóbr kultury współczesnej już nie ma

zorganizowana przez Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Wrocławskiego, 24–25 kwietnia 2009 r., Wrocław;

- konferencja Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej II połowy XX wieku, zorganizowana przez Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków, Narodowy Instytut Dziedzictwa, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków WAPK, Stowarzyszenie Architektów Polskich, 17-18 listopada 2016 r., Warszawa;
- konferencja metodologiczna Nieznane dziedzictwo Łodzi, dobra kultury współczesnej, zorganizowana przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej, 6 grudnia 2017 r., Łódź

2 W dokumentach planistycznych takich jak Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa, czy Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wykazy dóbr kultury współczesnej mają wyłącznie charakter postulatyczny. Ustalenia ochrony posiadające moc formalno-prawną mogą pojawić się dopiero w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub miejscowych planach rewitalizacji jako dokumentach stanowiących lokalne prawodawstwo. W tym zakresie należy wskazać na ciągle niedostateczne pokrycie planami miejscowymi obszarów, na których znajdują się dobra kultury współczesnej. Innym zagadnieniem jest możliwość zakresu ustaleń planistycznych, poza którymi znajdują się tak istotne, składowe części DKW jak m.in. ich detale czy wystrój wnętrza. Więcej na ten temat w: M. Dankowska, *Dobra kultury współczesnej w Łodzi – niełatwe dziedzictwo, zagadnienia metodologiczne*, [w:] *Nieznane dziedzictwo Łodzi dobra kultury współczesnej*, J. Borowczyk, R. Przewłocka-Sionek (red.), Łódź 2019, ISBN: 978-83-66287-35-8, s. 21-40

3 Warszawska lista DKW z 2006 r. obejmowała 133 rekomendowane obiekty. „Ze 133 uwzględnionych na niej obiektów kilkanaście już nie istnieje (między innymi pawilon

w przestrzeni naszych miast i miasteczek. Znane są jedynie z dawnych fotografii oraz opisów. Nadal więc istotną pozostaje kwestia stworzenia/aktualizowania list najważniejszych DKW oraz zapewnienia ich skutecznej ochrony, tak aby pozostały w krajobrazie kulturowym jako świadectwo działalności współczesnych pokoleń twórców. Analiza praktyk wskazuje jednoznacznie, że najbardziej skuteczną formą ochrony dziedzictwa współczesnego jest wpis do rejestru zabytków (co stoi w sprzeczności z definicją ustawową DKW). Czy jest zatem szansa na ochronę dziedzictwa współczesnego jako obiektu niebędącego zabytkiem?

Dobra kultury współczesnej, uznane obiekty dziedzictwa współczesnego – definiowanie oraz interpretacje

Ilekoć w ustawie⁴ jest mowa o: „*dobrach kultury współczesnej*” – należy przez to rozumieć niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznanym dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna.

Dobra kultury współczesnej to zgodnie z definicją ustawową obiekty niebędące zabytkami i stanowiące dorobek współcześnie żyjących pokoleń⁵. Ustalenie to pozostawia tę grupę obiektów poza jurysdykcją konserwatorską, proponując w zamian ochronę poprzez ustalenia planów miejscowych. Jednocześnie porównanie definicji zabytku z definicją DKW wykazuje, że obiekty kwalifikowane do obu wykazów powinna cechować wysoka wartość historyczna lub artystyczna. Główna różnica wynika z okresu w którym powstał obiekt, gdzie w przypadku zabytków ma to być świadectwo minionej epoki, a podstawą wskazania dobra kultury współczesnej ma być uznany dorobek współcześnie żyjących pokoleń. Tak określona cezura czasowa nie jest jednoznaczna i skutkuje różnymi interpretacjami, jak również koniecznością cyklicznego weryfikowania list obiektów współczesnych tj. rozszerzaniem list wraz z upływem lat i realizacją kolejnych wartościowych obiektów z jednej strony,

Chemii, Kino Skarpa, WZ i Praha, Stadion Dziesięciolecia) lub znajduje się w ruinie (jak stadion Skra), spora część przeszła fatalne remonty i przebudowy (Ściana Wschodnia, Centralny Dom Towarowy)”, A. Cymer, Ochronić współczesność, "architektura i Biznes", styczeń 2021, <https://www.architekturaibiznes.pl/lista-dobr-kultury-wspolczesnej,5392.html> [dostęp: kwiecień 2021]

4 Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. 2003 Nr 80 poz. 717 z późn. zm.

5 Interpretacja cezurę czasowej prowadzi do wieloznacznych wniosków. W opiniach środowiska konserwatorów zabytków, historyków sztuki, ale także wielu architektów obecnie obowiązująca, ustawowa definicja zabytku nie wskazuje precyzyjnie ram czasowych które ograniczałyby możliwość formalnej ochrony obiektów ze względu na ich czas powstania. Stąd można wywieść wniosek, że również obiekty „młodsze”, m.in. te które powstały w II połowie XX wieku mogą zostać objęte formalno-prawną ochroną jako zabytki.

z drugiej zaś redukcją list o obiekty, które straciły swoje walory lub w opinii środowiska stały się już dziedzictwem minionej epoki i uznano je za zabytki⁶.

Kluczową rolę w tworzeniu list obiektów współczesnych odgrywają przyjęte kryteria wartościowania. Pierwsze kryterium dotyczące kategorii DKW wynika bezpośrednio z definicji ustawowej. Mogą to być: „*pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe*”. Zdefiniowanie dodatkowych kryteriów stało się przedmiotem szerokiej dyskusji środowiskowych, które toczyły się na forum ogólnopolskim, a równoległe w poszczególnych, większych miastach. Głównym inicjatorem dyskusji było środowisko architektów działające w ramach Stowarzyszenia Architektów Polskich, przy aktywnym współudziale konserwatorów zabytków, historyków sztuki, badaczy architektury i urbanistyki, ale także lokalnych społeczności oraz stowarzyszeń społecznych. W wielu miastach powołane zostały specjalne komisje ds. dziedzictwa współczesnego, w których pracach uczestniczyli przedstawiciele zainteresowanych środowisk. Najwcześniejsze działania (2001-2003 r.) zainicjował Oddział Warszawski SARP, wyprzedzając w tym względzie nawet przyjęcie oficjalnego prawodawstwa. Ich rezultatem było wypracowanie kryteriów wyboru obiektów architektury i urbanistyki współczesnej, a na tej podstawie wskazanie w 2006 r. listy najcenniejszych, warszawskich obiektów współczesnych⁷. W kolejnych latach początku XXI wieku, również w innych, większych miastach w Polsce podjęte zostały podobne prace a w ich wyniku wytypowane listy uznanych obiektów zrealizowanych w 2 połowie XX wieku. Kryteria przyjmowane w poszczególnych miastach, choć w znacznej mierze bazowały na opracowaniu warszawskiej komisji, jednak nieznacznie różniły się między sobą⁸. Analiza propozycji sformułowanych w poszczególnych ośrodkach

6 np. okres socrealizmu stał się w ostatnich latach przedmiotem zainteresowania konserwatorów zabytków, co potwierdzają coraz liczniejsze wpisy do Ewidencji oraz do Rejestru Zabytków. Np. zespół MDM w Warszawie. zespół zabudowy Staromiejskiej w Łodzi.

7 W październiku 2019 r. Prezydent Miasta st. Warszawy powołał nowy, ponad dwudziesto-osobowy zespół do spraw dóbr kultury współczesnej. Opracowana w 2020 r., nowa lista warszawskich DKW wzbudziła wiele emocji o kontrowersji. Jak opisano to w prasie „obok obsypanych nagrodami budynków Biblioteki Uniwersyteckiej, Sądu Najwyższego, Agory i Muzeum Polin znalazły się na niej hotel Sobieski, centrum handlowe Panorama i biurowiec Curtis Plaza, których wartość architektoniczna budzi wątpliwości” za T. Urzykowski, *Hotel Sobieski i centrum handlowe Panorama pod ochroną? Spór o listę dóbr kultury w Warszawie*, "Gazeta Wyborcza", 19 grudnia 2020, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,26621591,pietne-i-bestie-architektury-warszawy-czy-hotel-sobieski-i.html> [dostęp: kwiecień 2021]

8 Szerzej o wypracowanych kryteriach, wraz z ich zestawieniem w: Węclawowicz-Gyurkovich E., Podsumowanie ogólnopolskiej konferencji „Ochrona dziedzictwa architektury polskiej II połowy XX wieku” Warszawa 16-17 XI 2016, [w:] "Wiadomości Konserwatorskie", Journal of Heritage Conservation, 49/2017, s. 7-14; a także w niepublikowanych materiałach ogólnopolskiej konferencji „Ochrona dziedzictwa

pozwoili na wyodrębnienie i opracowanie rekomendacji SARP w zakresie pogrupowania i ujednolicenia kryteriów. Propozycja ta została opracowana przez Zespół ZG SARP d/s Dziedzictwa Historycznego przy współpracy w ówczesnym prezesem SARP M. Ścisło, a następnie zaprezentowana wiosną 2017 r. podczas seminarium roboczego z udziałem i pod egidą Generalnej Konserwator Zabytków RP. M. Gawin. Rekomendacje środowiska architektów obejmowały następujące kryteria wyboru DKW:

1. „**kryterium artystyczne** – reprezentujące autorskie rozwiązania artystyczne, twórczo odnoszące się do współczesnych tendencji stylistycznych w architekturze, poszukujące rozwiązań czerpiących z architektury regionalnej, będące twórczym poszukiwaniem form architektonicznych dla obszarów zabytkowych, etc.”

2. „**kryterium uznanego dorobku współcześnie żyjących pokoleń** – unikatowość, wyjątkowość i nowatorstwo. Indywidualność, ponadprzeciętność w kreowaniu rozwiązań architektonicznych, przestrzennych i technicznych. Kryterium prekursorstwa dla dalszych form realizowania projektów typowych, wartości edukacyjne jako inspiracja twórcza, nowoczesność.”

3. „**kryterium historyczne** – związane z ważnymi wydarzeniami, osobami czy zjawiskami ważnymi w rozwoju historycznym, wybitny dokument epoki, związek z osobą wybitnego twórcy, świadczące o tożsamości i ciągłości rozwoju. Wartość historyczna może być analizowana w takich kontekstach jak: postaci historyczne, wydarzenia historyczne, kontekst postępu naukowo-technicznego, zmiany krajobrazowe – urbanizacja⁹.”

Dodatkowo członkowie zespołu zaproponowali aby rozważyć możliwość wprowadzenia jeszcze jednego **kryterium potencjału**, które odnosiłoby się w szczególności do możliwości rozwiązania zagadnień ochrony DKW, przy jednoczesnym wskazaniu zasad możliwych przekształceń. „Kryterium potencjału wskazywałoby dopuszczalne lub możliwe zmiany, transformacje do współczesnych potrzeb użytkowych w takich obiektach, zgodnie z określonymi zasadami, tak aby obiekty DKW mogły mieć szansę na „drugie” życie jako obiekty użyteczne społecznie. (...) kryterium potencjału, mogłoby w zamian pozwolić na wyegzekwowanie zachowania najistotniejszych walorów architektonicznych, technicznych czy relacji z otoczeniem¹⁰”.

W ostatnich latach zmienił się także radykalnie pogląd dotyczący kryterium czasu powstania współczesnych dzieł architektury i urbanistyki. W pierwszych dyskusjach (początek XXI w.) wskazywano na konieczność zachowania pewnego dystansu czasowego od momentu wzniesienia obiektu do uznania go za DKW. Celem takiego podejścia było zobiektywizowanie opinii oraz wybór najbardziej wartościowych dóbr kultury współczesnej. Znalazło to odzwierciedlenie w listach

architektury i urbanistyki polskiej II połowy XX wieku”, SKZ-PK-NID-SARP, Warszawa 2016

9 Kryteria proponowane przez T. Wysocki, [w:] M. Ścisło et al., *Tezy Środowiska architektów SARP wobec problemów ochrony dziedzictwa kulturowego*, materiał niepublikowany, prezentowany podczas seminarium roboczego z udziałem i pod egidą Generalnej Konserwator Zabytków RP. M. Gawin, Warszawa, marzec 2017.

10 Ibidem

DKW, na których znalazły się obiekty zrealizowane w 2 połowie XX w., przede wszystkim w latach 1945-1989 (do czasu przemian politycznych, gospodarczych i społecznych). Wobec upływu czasu oraz w świetle aktualizacji dotychczasowych wykazów pojawiła się potrzeba weryfikacji dotychczasowych wykazów DKW, która z jednej strony polegała na wykreśleniu obiektów, które zostały wciągnięte do wykazów konserwatorskich lub zostały wyburzone, z drugiej strony rozpoczęły się dyskusje nad potrzebą przesunięcia granic czasowych oraz umieszczenia na listach DKW również „młodszych” dóbr kultury. Obecnie na listach zaczynają pojawiać się także obiekty powstałe w XXI w.¹¹.

Różnicowanie dóbr kultury współczesnej oraz zabytków versus dziedzictwo kulturowe (dobra kultury)

„W Polsce, o ile dziedzictwo architektury i urbanistyki I połowy XX wieku w powszechnej świadomości przynależy do zasobu dziedzictwa kulturowego podlegającego ochronie, to architektura i urbanistyka II połowy XX wieku, a więc powstała po 1945 roku, w społecznej percepcji postrzegana jest wciąż jeszcze jako dziedzictwo PRL – dziedzictwo „niechciane”, będące produktem emanacji ideologii totalitarnego systemu politycznego i pełnej jego ingerencji w artystyczne procesy twórcze, czy sposoby kreacji architektonicznej przestrzeni egzystencjalnej i środowiska człowieka.”¹²

Wydzielenie do dwóch odrębnych grup obiektów współczesnych i zabytków ma swoje wady, ale także zalety. Do złych stron należy zaliczyć brak organu administracyjnego sprawującego nadzór (monitoring) i stanowiącego ochronę DKW. Pociąga to także za sobą brak możliwości starania się o dotacje i dofinansowania przy pracach konserwatorskich prowadzonych przy DKW oraz braku możliwości zastosowania odstępstw od warunków technicznych. Do pozytywów należy zaliczyć uproszczone procedury administracyjne w przypadku adaptacji i remontów, bez konieczności wydłużania procesu budowlanego o konieczność uzyskiwania dodatkowych uzgodnień i pozwoleń¹³. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabiera postulat ZG SARP dot. wprowadzenia *kryterium potencjału* już na etapie tworzenia list DKW,

11 Przesunięcie cezurę czasowej zostało po raz pierwszy zaproponowane przez zespół ekspercki ds. DKW w Łodzi w ramach prac nad opracowaniem kolejnego dokumentu Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta (dokument uchwalony wiosną 2018 r.). Podobnie na najnowszej liście DKW z obszaru Warszawy (lista z początku 2020 r.) pojawiły się obiekty zrealizowane w ostatnich dwóch dekadach XX wieku, ale także w XXI w. (najmłodszy z 2016 r.).

12 „Tezy”, fragment materiałów konferencyjnych ogólnopolskiej konferencji „Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej II połowy XX wieku”, SKZ-PK-NID-SARP, Warszawa 2016.

13 Jest to niewątpliwie plus dla inwestorów oznaczający często znaczną swobodę działania, jednak w przypadku jeśli projekt wykonywany jest przez projektanta bez uwzględnienia specyfiki obiektu i jego pierwotnych cech – może skutkować częściową lub całkowitą utratą wartości np. dawna kawiarnia Biruta w Kielcach adaptowana na Biedronkę.

co sprzyjałoby nie tylko ochronie najważniejszych wartości architektonicznych, historycznych, technicznych i przestrzennych dóbr kultury współczesnej, ale dodatkowo byłoby kapitalną wskazówką dla autorów planów miejscowych co do zakresu ustaleń ochronnych¹⁴. Dobrym przykładem jest *Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego*, gdzie pojawiła się nie tylko lista DKW, ale także karty adresowe wraz z określeniem charakterystyki poszczególnych obiektów¹⁵.

Pozostaje jeszcze kwestia wypracowania metodologii postępowania oraz stosowania dobrych praktyk w zakresie tworzenia i aktualizacji wykazów DKW. Dotąd znaczna część prac w tym zakresie wykonywana była jako działalność społeczna, środowiskowa, ze znacznym udziałem architektów działających w poszczególnych oddziałach SARP. Takie metody działania pozwoliły na znaczną autonomiczność decyzji, choć jednocześnie mogły skutkować uznaniowością decyzji¹⁶, przede wszystkim jednak nie gwarantowało możliwości sprawowania skutecznego nadzoru nad DKW (brak umocowania formalno-prawnego ani administracyjnego). W tym zakresie zespół ZG SARP do spraw dziedzictwa kulturowego zaproponował stworzenie systemowego, „współczesnego modelu ochrony dziedzictwa” wraz z propozycją zmian legislacyjnych, które objęłyby całość zasobu dziedzictwa kulturowego (nie tylko dobra kultury współczesnej, ale także zabytki). Punktem wyjścia do tej propozycji jest przyjęcie założenia, że „o ile zabytek należy do przeszłości, to dziedzictwo służy współczesnym celom.”¹⁷ Jednocześnie postulaty SARP objęły także propozycję wprowadzenia klasyfikacji (kategorii) dziedzictwa, na wzór podobnych rozwiązań stosowanych w innych krajach UE. Kategoria A i B o najwyższej randze miałyby być zarządzana przez

14 Należy pamiętać, że obecnie obowiązek sformułowania takich ustaleń spoczywa na zespole autorskim sporządzającym plan miejscowy. Obecnie nie wymagane są uprawnienia do wykonywania tych czynności, jak również nie ma obowiązku, aby w zespole projektowym planu miejscowego współpracował architekt znający specyfikę obiektów architektonicznych, a co dopiero dóbr kultury. Kwestia ustaleń planistycznych wobec zabytków czy DKW pozostaje więc sprawą uznaniową i zależną od indywidualnej wiedzy i wrażliwości projektantów planów miejscowych.

15 *Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego*, oprac. A. Rozenau-Rybowicz, D. Szlenk-Dziubek, P. Białoskórski, Małopolskie Studia Regionalne, wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Departament Polityki Regionalnej przy współpracy z Instytutem Rozwoju Miast Kraków 2009, https://www.malopolska.pl/file/publications/Atlas_dobr_kultury_wspolczesnej_wojewodztwa_malopolskiego.pdf [dostęp: kwiecień 2021]. Opracowania niepublikowane – zawierające karty adresowe DKW powstawały także w innych miastach, przede wszystkim jako opracowania naukowe. Przykładem jest dwuczęściowe opracowanie z Łodzi, wykonane przez prof. Joannę Olenderkę z Politechniki Łódzkiej na zlecenie MPU – w ramach sporządzania Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi (dokument uchwalony latem 2010 r.).

16 m.in. sympatie lub antypatie środowiskowe.

17 M. Ścisło, op. cit., *Tezy Środowiska ...*

Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, kategorie C i D (ta ostatnia grupa miałaby dotyczyć dóbr kultury współczesnej), miałyby znaleźć się w zarządzie regionalnych służb konserwatorskich¹⁸.

W ostatnich latach nastąpiły duże zmiany w podejściu służb konserwatorskich do obiektów zrealizowanych w XX wieku. Coraz liczniej wciągane są one do wykazów konserwatorskich (zarówno do rejestru jak i ewidencji zabytków). Działania te przyspieszone zostały wystosowaniem w 2016 r. przez Generalną Konserwator Zabytków pisma skierowanego do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i nakładającego obowiązek ochrony obiektów XX wieku, co jak podkreśliła GKZ jest szczególnie istotne wobec postępującego procesu niszczenia wybitnych dzieł architektury polskiej z okresu 1945-1989¹⁹. Pismo odniosło się zatem do cezury czasowej wskazywanej najczęściej w kryteriach wartościowania DKW.

„Największy problem z rozumieniem i przenikaniem się pojęć dóbr kultury współczesnej i zabytku w polskiej praktyce konserwatorsko-planistycznej nie wynika jednak ze sporów o chronologiczne czy stylowe granice. (...) Okazuje się, że narzędzia właściwe do ochrony dzieła architektonicznego pozostają li tylko po stronie regulacji dotyczących ochrony zabytków (...) Dochodzi do paradoksalnej sytuacji, w której aby skutecznie ochronić zidentyfikowane dobro kultury współczesnej, należy je wpisać do rejestru zabytków i tym samym usunąć z listy dóbr kultury współczesnej.”²⁰

Wyzwania współczesności wobec dziedzictwa architektury i urbanistyki

Dylemat pomiędzy ochroną dziedzictwa a sprostaniu wyzwaniom użytkowym i potrzebom adaptacyjnych jest zagadnieniem odnoszącym się nie tylko do dóbr kultury współczesnej, ale także do innych obiektów będących dziedzictwem przeszłości. Jest to jedno z podstawowych „zagadnień” konserwatorskich. Pytanie nie dotyczy tego czy wykorzystywać dziedzictwo przeszłości do potrzeb współczesnych użytkowników, czy adaptować je do nowych funkcji, ale jest to raczej pytanie o to jak to zrobić? Jak to zrobić bez uszczerbku dla autentyzmu, integralności oraz utraty „wartości zabytkowych”, a jednocześnie zapewnić komfort użytkowy oraz zgodność z aktualnymi wymaganiami technicznymi²¹.

18 „grupa A – obiekty wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO oraz uznane za Pomnik Historii

grupa B – obiekty o znaczeniu krajowym

grupa C – obiekty o znaczeniu lokalnym

grupa D – dobra kultury współczesnej o zróżnicowanym stopniu ochrony”

ibidem

19 przytoczone ustalenia pisma Pani Minister dr hab. Magdaleny Gawin (GKZ) za: Węclawowicz-Gyurkovich E., *Podsumowanie ...*

20 A. Siwek, *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, [w:] „Kurier Konserwatorski”, 2011/10, s. 5-11

21 Odstępstwa od warunków technicznych i wymagań prawa budowlanego możliwe są w Polsce w przypadku zabytków, ale już nie dóbr kultury współczesnej, o czym we wcześniejszej części tekstu.

Pytania te i dylematy stają się szczególnie aktualne w odniesieniu do DKW, które z założenia mają pełnić rolę użytkową dla współczesnych pokoleń. A jeśli zachodzi konieczność ich rozbudowy, modernizacji lub adaptacji do nowych funkcji – tym bardziej musi się to odbywać z zapewnieniem komfortu nowych użytkowników oraz w zgodzie z obowiązującymi przepisami. Jednak w świetle uznania obiektu współczesnego za dzieło wyjątkowe (czyt. DKW) – sprawa staje się bardziej złożona. Dodatkowym zadaniem staje się bowiem zachowanie obiektu i jego walorów, jak również ochrona prawa autorskiego (żyjącego współcześnie pokolenia). Wielokrotnie podkreślano konieczność zbalansowania zakresu „zamrożenia” dóbr kultury współczesnej (ochrony poprzez zakazy i nakazy) wobec określenia dopuszczalnych ingerencji, przekształceń lub rozbudowy (np. dopuszczenia wymiany konstrukcji, której nośność obliczona była na określoną liczbę lat np. 40, 50 lat). Ponadto należy zwrócić uwagę na ogromne zróżnicowanie DKW zarówno pod względem formy, konstrukcji, funkcji, skali założenia, ale także zastosowania rozwiązań regionalnych. Konieczne jest zatem zindywidualizowane podejście do poszczególnych grup DKW, a często nawet do poszczególnych, pojedynczych dzieł architektury lub urbanistyki. Na etapie tworzenia list DKW możliwe są tylko ogólne i generalne rekomendacje dedykowane do całości zasobu dóbr kultury współczesnej, a ich realizacja i doprecyzowanie powinno mieć miejsce w ustaleniach planów miejscowych²². Jako przykład można przytoczyć w tym miejscu generalne rekomendacje w zakresie ochrony DKW, zapisane w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Łodzi²³:

- należy chronić autentyzm obiektu;
- należy podejmować wszelkie działania utrwalające i/lub przywracające walory obiektu;
- należy dopuszczać jedynie całościowe, skoordynowane działania renowacyjne, modernizacyjne i restrukturyzacyjne umożliwiające właściwe użytkowanie i utrzymanie obiektu;
- należy chronić integralność obiektu – spójność jego komponentów, struktury, planu, form i detalu;
- należy chronić otoczenie i ekspozycję obiektów.

Różne będą formalne i prawne narzędzia ochrony dóbr kultury. Jednak działania związane z ochroną dziedzictwa pozostają podobne niezależnie czy mamy do czynienia z dziełem architektonicznym, urbanistycznym lub krajobrazowym nieco starszym czy też „najmłodszym”. Do nich należą zarówno korzystne

22 Wobec braku innej ustawowej formy ochrony DKW sporządzanie planów miejscowych dla obszarów DKW oraz ich bezpośredniego otoczenia powinno być obligatoryjne (zapis o obligatoryjności mpzp w studium gminy).

23 Zasady ochrony dóbr kultury współczesnej – opracowane przez autorkę artykułu w dokumencie uchwalonym w 2018 r.; "Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Łodzi" przyjęte uchwałą Nr LXIXI/1753/18 Rady Miejskiej w Łodzi z dnia 28 marca 2018 r.; <https://mpu.lodz.pl/opracowania/studium/studium-uwarunkowan-i-kierunkow-zagospodarowania-przestrzennego-miasta-lodzi-2018-39/> [dostęp: kwiecień 2021]

mechanizmy ekonomiczne (zachęcające właścicieli do zaangażowania w ochronę i utrzymanie dobrostanu obiektów), opracowywanie programów zachęcających do działań rewaloryzacyjnych i konserwatorskich (wraz z zapewnieniem wsparcia finansowego), wspomaganie administracyjne (ułatwianie i uczytelnianie procedur administracyjnych), podnoszenie rangi i prestiżu obiektów-dóbr kultury, promocja, popularyzacja wiedzy oraz edukacja na rzecz dziedzictwa kulturowego.

Wśród zaskakujących postulatów środowiska architektonicznego pojawiły się także nietypowe formy ochrony, które mogłyby być zastosowane wyłącznie w uzasadnionych sytuacjach, a miałyby na celu ochronę poprzez utrwalenie pamięci o obiekcie np. w formie dokumentacji architektoniczno-konserwatorskiej (w przypadku niemożliwości zachowania obiektu), lub ochronę poprzez przeniesienie/ translokację (w przypadku braku możliwości zachowania *in situ*). Wskazywano także możliwość rekonstrukcji dzieła, która w obecnej erze cyfryzacji mogłaby przybrać postać rekonstrukcji cyfrowej (ochrona przez archiwizację). Te ostatnie propozycje obejmowały wyłącznie sytuacje, gdy inne, bardziej tradycyjne metody ochrony dziedzictwa nie byłyby możliwe do zastosowania. Miałyby to być metody utrwalenia pamięci obiektu, która chociaż w takiej formie przetrwałaby w świadomości obecnych oraz kolejnych pokoleń.

Podsumowanie

Dobra kultury współczesnej to (jak sama nazwa wskazuje) grupa obiektów, która winna być dla tej kultury reprezentatywna. *„Nie można dopuścić, by pod płaszczykiem dziedzictwa kulturowego wpisywać typową szkołę „1000-latkę”, każdy urząd powiatowy, blaszak GS, komendę MO, czy blokowisko w systemie WK 70.”* DKW powinny posiadać wybitne walory artystyczne, ale także dobry stan zachowania autentycznej substancji, potencjał użytkowy oraz wartość materialną, które zapewnią możliwość „życia obiektu” we współczesnych realiach. Listy DKW powinny powstawać dla poszczególnych województw i miejscowości, z uwzględnieniem lokalnej specyfiki, ale z pominięciem cezury czasowej²⁴.

Cytując Johna Frazera, w jego wypowiedzi z końca XX wieku: *„Nową architekturę wymyśla się w cyberprzestrzeni dzięki globalnej współpracy społeczności światowej rozwijającej nowe idee przez kształtowanie środowisk odpowiedzialnych ekologicznie i stosowanie komputerów jako katalizatorów ewolucyjnych. (...) Akcent przesunął się z produktu na proces (...) przesunął się również z form w kierunku związku pomiędzy formami i ich użytkownikami. Przesunięcie paradygmatów zmieni nasze pojmowanie i interpretację architektury przeszłości, jak i z pewnością sposób, w jaki myślimy o nowościach.”*²⁵

24 na podst. prac Zespołu SARP ds. dziedzictwa historycznego opracowała Urbańska Marta A., Pełnomocnik Zarządu Głównego SARP ds. dziedzictwa historycznego, Sekretarz SARP ZO Kraków, cyt. za wstępem do materiałów konferencyjnych dot. DKW, Warszawa grudzień 2016 r.

25 Cyt. Frazer J., *The Architectural Relevance of Cyberspace*, [w:] *Architect in Cyberspace*, Architectural Design, Londyn 1995; za Jodido P., *Nowe formy Architektura lat dziewięćdziesiątych XX wieku*, Warszawa 1998, ISBN: 83-7200-223-1, s. 181.

Frazer przewidział nowe trendy w sposobie projektowania i podejścia do architektury i urbanistyki. Lokalne, związane z konkretnym miejscem wydarzenia formy, są u progu XXI wieku powszechnie zastępowane rozwiązaniami zunifikowanymi, jakie mogłyby stać w wielu miejscach na całej kuli ziemskiej. W tym kontekście rozpatrywane dobra kultury współczesnej – są już raczej świadectwem minionej epoki, przynależą mentalnie i estetycznie do dziedzictwa minionych epok, choć niejednokrotnie są przejawem twórczości współcześnie żyjących pokoleń. Paradoks współczesności i historii architektury oraz urbanistyki polega na zacieraniu się granicy pomiędzy tym co nowe (aktualne/ współczesne) a tym co dawne (historyczne), minione lub właśnie odchodzące w przeszłość.

Dziedzictwo teraźniejszości i współczesności – to nie przeciwstawne „obozy” ale kontynuacja formy, ciągłość krajobrazowa i przestrzenna naszych miast, miasteczek. Spuścizna kolejnych pokoleń, która za chwilę zostanie uzupełniona o nowe formy i znaczenia. Niektóre dzieła nie przetrwają próby czasu, z powodów technicznych, ekonomicznych, politycznych i innych. Tym bardziej potrzebna jest konstruktywna weryfikacja zasobu zarówno dawnego (zabytków) jak i współczesnego (DKW) – aby chronić dzieła najbardziej wartościowe.

Ochrona i kształtowanie krajobrazu kulturowego wraz z poszanowaniem jego dziedzictwa i historii jest przejawem wysokiej kultury cywilizacyjnej i dojrzałości społecznej. Wartość kulturowa przestrzeni tworzona jest w wyniku działalności kolejnych pokoleń, w wyniku nawarstwień topograficznych, przyrodniczych i antropogenicznych. Ciągłość tradycji miejsca jest nośnikiem jej różnorodności oraz tożsamości. Ważną rolę odgrywają w niej zarówno obiekty i przestrzenie najstarsze jak i młodsze a także najnowsze – aktualnie realizowane, kwestia nadanie im kategorii jest wtórna do ich wartości jako nośnika zbiorowej pamięci miejsca.

Bibliografia:

Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego, oprac. Rozenau-Rybowicz A., Szlenk-Dziubek D., Białoskórski P., Małopolskie Studia Regionalne, wydawca: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Departament Polityki Regionalnej przy współpracy z Instytutem Rozwoju Miast Kraków 2009, https://www.malopolska.pl/file/publications/Atlas_dobr_kultury_wspolczesnej_wojewodztwa_malopolskiego.pdf [dostęp: kwiecień 2021].

Cymer A., *Ochronić współczesność, Architektura i Biznes*, <https://www.architekturaibiznes.pl/lista-dobr-kultury-wspolczesnej,5392.html> (dostęp: 04.2021).

Dankowska M., *Dobra kultury współczesnej w Łodzi – nietatwe dziedzictwo, zagadnienia metodologiczne*, [w:] *Nieznane dziedzictwo Łodzi dobra kultury współczesnej*, (red.) Borowczyk J., Przewłocka-Sionek R., Łódź 2019.

Jodido P., *Nowe formy Architektura lat dziewięćdziesiątych XX wieku*, Warszawa 1998, ISBN: 83-7200-223-1

Siwek A., *Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej*, [w:] „Kurier Konserwatorski”, 2011, nr 10, s. 5-11.

Materiały niepublikowane:

Ścisło M. et al., Tezy Środowiska architektów SARP wobec problemów ochrony dziedzictwa kulturowego, materiał niepublikowany, prezentowany podczas seminarium roboczego z udziałem i pod egidą Generalnej Konserwator Zabytków RP. M. Gawin, Warszawa, marzec 2017.

Materiały ogólnopolskiej konferencji „Ochrona dziedzictwa architektury i urbanistyki polskiej II połowy XX wieku”, SKŻ-PK-NID-SARP, Warszawa 2016.

Contemporary cultural goods - or contemporary monuments?

Summary

In 2003, the division of the existing "Cultural Goods" into monuments and other Contemporary Culture Goods (DKW) was introduced. However, as shown by the experience of the last dozen or so years, their only effective protection is entry in the register of monuments. In the light of generally applicable provisions of the DKW, can and should they become monuments?

key words: *contemporary cultural goods, cultural heritage, monuments*